

ОСМИСЛЕННЯ ФЕНОМЕНУ ТРИВОГИ В ЛЮДСЬКОМУ БУТТІ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ПАУЛЯ ТІЛЛІХА

А. В. Боровець

здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня, група К-21,
навчально-науковий інститут економіки та менеджменту
Науковий керівник – д.філософ.н., професор О. П. Наконечна

*Національний університет водного господарства та природокористування,
м. Рівне, Україна*

Феномен тривоги в людському бутті є однією з ключових проблем дослідження у творчій спадщині П. Тілліха. Сучасна людина, з одного боку, постійно зустрічається з життєвими проблемами, а з іншого – у неї не завжди вистачає мужності, віри у власні можливості задля долання цих перешкод. Адже на шляху мужності постає страх перед життям, екзистенційна тривога, яка породжується загрозами буттю і пов'язана з нерозумінням того, що очікує на людину і людство у майбутньому. Осмислення тривоги саме як онтологічного виміру людського буття дозволяє істотніше розглянути реальність людських станів у сучасному світі, охоплюючи їх і відкриваючи шлях до поглиблення філософсько-культурологічного аналізу.

Ключові слова: тривога, буття, небуття, самоствердження, мужність, страх.

The phenomenon of anxiety in the human being is one of the key research problems in P. Tillich's creative heritage. Modern man, on the one hand, is constantly faced with life's problems, and on the other hand, he does not always have enough courage, faith in his own abilities to overcome these circumstances. However, fear of life, existential anxiety, which is generated by threats to existence and is connected with a lack of understanding of what awaits a person and humanity in the future, appears on the path to courage. The understanding of anxiety precisely as an ontological dimension of human existence allows for a more significant consideration of the reality of human conditions in the modern world, covering them and opening the way to a deeper philosophical and cultural analysis.

Keywords: anxiety, existence, non-existence, self-affirmation, courage, fear.

Актуальність звернення до ідей одного з найавторитетніших протестантських теологів ХХ ст. Пауля Тілліха наразі обумовлена викликами сучасності, складними процесами в сучасній культурі, релігії та філософії, що можуть бути окреслені як криза традиційних доктрин гуманізму, пов'язана зі стрімкою динамікою соціокультурних процесів та техногенно-глобальним вектором розвитку цивілізації.

Найвідомішим доробком, який демонструє теологічно-філософську спадщину Пауля Тілліха, є праця «Мужність бути», у якій автор досліджує цілу низку проблем, пов'язаних з різними аспектами людського буття, самовизначення та культуротворення. Серед них, зокрема і природа людської тривоги, вибору, «мужності бути».

Дослідження цих станів людського буття визначається можливим виміром людського буття, відкритістю особи до світу, в його багатогранності й проблемності та підсилюється потребою переоцінки і пошуку нових орієнтирів у бутті світу та індивідуальному становленні людини. Розчарування в Богові, традиційних цінностях, втрата

сенсожиттєвих орієнтирів, крайній індивідуалізм відгороджує сучасну людину від минулого і майбутнього, орієнтуючи на практицизм, фактично сприяє життю формату «тут і зараз». А це ставить під загрозу реальність існування людини як такої і світу в цілому, оскільки «тривога різних форм, потенційно можлива у кожному індивіді, стає всезагальною тоді, коли руйнуються первинні структури смислу, влади, вірування та надії [1, С. 15].

Проблематику, дотичну до даної наукової роботи, розробляли такі вітчизняні та зарубіжні дослідники, як Варениця О., Легкун Т. [1], Ємельяненко Г. [2], Зісельтон А., Левін Д. [5], Пучков О., Стрелкова Ю., Шевченко С. та інші.

Застосування поняття «мужності», розгляд феномену «мужність бути» стало для П. Тіллїха засобом для онтологічного аналізу реальності, зокрема, для розгляду категорій «буття», «небуття», «тривоги», «самоствердження» тощо. Людина переборює тривогу завдяки утвердженню власного Я всупереч небуттю, тобто за допомогою «мужності бути». Цей феномен поєднує етичну проблематику з онтологічною, охоплюючи їх, бо «для того, щоб зрозуміти «мужність» етично, слід спочатку розглянути її онтологічно» [3, С. 7].

Тривогу П. Тіллїх інтерпретує як «екзистенційне усвідомлення небуття» [3, С. 36]. В онтологічному і теологічному аспекті мужність бути розглядається як бути незважаючи на небуття. Головне питання для людини – це її буття і небуття. Людина – єдина істота у світі, яка знає про своє буття, про свою смертність, що породжує тривогу як онтологічний стан людини. Тривожність пов'язана зі страхом, фобіями. Тривожність виступає як онтологічна характеристика людського буття, тоді як страх характеризує психологічний стан особи. Саме з мужністю бути пов'язане співіснування людини з онтологічною тривоگوю, бо патологічна тривога потребує вимушеного захисту.

Сучасна людина, з одного боку, постійно зустрічається з життєвими проблемами, а з іншого, у неї не завжди вистачає мужності, віри у власні можливості, життєстійкості задля долання цих перешкод. На шляху мужності постає наш страх перед життям, тривога, пов'язана з нерозумінням того, що на нас очікує у майбутньому.

Страх знайомий кожному, але не кожний готовий його визнати, усвідомити, тож П. Тіллїх наголошує, що «мужністю зазвичай називають здатність душі долати страх» [3, С. 11]. Сьогодні, коли життя людини стає настільки нестабільним та майже непередбачуваним, страх та тривога стають майже невід'ємними супутниками життя людини. Страх – це завжди небезпека чогось. Об'єктом страху найчастіше стає щось кінцеве, предметне, це не страх перед ніщо. Страх вказує на суще. Сили чинити опір страху є у самої людини, мужність перед нею вимагає зусиль, але, так чи інакше, страх предметний і, найголовніше – кінцевий.

Тривога ж, на відміну від страху, має онтологічний вимір, у неї немає ні об'єкта, ні предмета. Це просто загроза як така, для буття – це небуття. Об'єкт тривоги – необ'єктний, це ніщо. Різницю страху і тривоги можна простежити у ставленні до смерті. Страх перед смертю – це страх перед тим, що приносить смерть, перед певною загрозою. Тривога через смерть – страх перед небуттям, незнанням, нерозумінням того, що означає «не бути» [4].

Буття і небуття відображаються один в одному, але тривога неусунута з буття, тому вона намагається відіграти себе в страху. П. Тіллїх пише, що випробування «чистою тривоگوю» абсолютно нестерпне для людського існування. Ми спеціально шукаємо конкретне суще, якийсь страх, щоб тривога перестала бути. Однак це неможливо. Що робити з цією тривоگوю? Як їй протистояти? Саме тут застосовано поняття «мужність бути» – здійснювати буття, кидаючи тривозі виклик і опираючись їй.

Питання про буття, яке ставиться насамперед в добу глобалізації, є питання і про небуття. Буття містить усередині себе небуття як дещо завжди присутнє в нас і вічно долається в процесі божественного життя. Людина – «тривожна» істота, тривога входить у саму сутність людського існування, бо тривога викликає не абстрактне знання про небуття, а

усвідомлення того, що небуття входить в наше власне буття. Тривога – це конечність, пережита як власна конечність. За П. Тілліхом, надійною опорою, на яку можна покластися у цьому випадку, є релігія та віра.

П. Тілліх виділяє три типи екзистенційної тривоги: 1) долі і смерті; 2) порожнечі і безглуздості (духовна тривога); 3) провини та засудження (етична тривога). Аналізуючи ці типи, мислитель ілюструє своє розуміння їхньої сутності, розглядаючи історико-культурний контекст найконцентрованішого їх прояву. Тому кожний тип тривоги, на думку автора, відповідає певному періоду західної цивілізації: в період античності переважала тривога перед долею і смертю, в середньовіччі – етична тривога, а в сучасному світі – тривога з приводу безглуздості людського існування. Однак, слухним є міркування про те, що всі типи тривоги переплетені між собою так, що одна з них завжди переважає, а інші – вносять свої додаткові корективи. Об'єднує їх власне екзистенційність, тобто саме буття, небуття і людське самоствердження, а тривога – це такий стан, в якому буття приймає можливість власного небуття.

Найбільш універсальною і невідворотною є тривога долі і смерті. Людина за своєю сутністю і відкритістю до світу у будь-якій цивілізації з тривогою сприймає загрозу небуття, невизначеності і потребує саме мужності, щоб наперекір цьому утверджувати себе. Доля, будучи предметом тривоги, є сукупністю випадковостей нашого буття. Часто людина задається питанням, чому вона живе саме в цю добу, в цьому місці, чому з нею відбуваються саме ці події. На думку мислителя, усе має причинно-наслідковий зв'язок і не є випадковістю, і має бути саме так, а не інакше. Доля – це людське існування, яке в кінцевому випадку закінчується смертю. Однак, якщо смерть – це природний процес, то доля, якщо не розглядати її фаталістично, залежить і від свободи й вибору самої особи, її мужності зустрічати життєві виклики, долати невизначеність та різні загрози. Тож важливо розуміти, що мужність бути – це саме можливість людини зустрічати ті виклики, які постають перед нею в процесі життя, це можливість не тільки обирати, а й нести відповідальність за свій вибір, яким би він не був. «Мужність бути, – за визначенням П. Тілліха, – це етичний акт, у якому людина утверджує своє буття всупереч тим елементам свого існування, які протистоять її сутнісному самоствердженню» [3, С. 44].

Духовну тривогу П. Тілліх пов'язує з процесом духовного самоствердження, формами якого є порожнеча і безглуздість. Термін «безглуздість» вживається для окреслення абсолютної загрози небуття духовного самоствердження, тобто втрати самого змісту буття, а термін «порожнеча» – для відносної загрози цього типу, тобто втрата будь-якого змісту під впливом різних причин та відчуження людини.

Будь-яка мужність, на думку П. Тілліха, має явне чи приховане релігійне коріння. Адже релігія – це стан захопленості силою самого буття, який і виявляється у вірі, а інстинкт смерті – це духовний феномен. Коли у людини переважає мужність бути частиною, то для неї характерний містицизм: людина зливається з буттям, ризикує втратити себе. П. Тілліх вважає, що віра – це чиста форма мужності бути, адже небуття неможливо трансцендувати через щось кінцеве. Віра – початкова і первинна, стає певною силою утвердження життя, всупереч долі і загрози смерті. Віра стверджується як екзистенціал людського буття. Тож в умовах складних глобальних викликів сьогодення (природних катаклізмах, глобальній екологічній кризі, війнах, геополітичних та економічних проблемах) щира віра, віра в Бога, віра в себе, свої можливості – необхідна умова як самореалізації особи, так і відповідальності за долю світу, стану загального благополуччя особистості.

Коли втрачається духовне самоствердження, руйнується віра, людина повністю розчаровується в тому, що вона раніше стверджувала і охоплена тривогою відвертається від усього, згодом приймає усі сумніви, не відмовляючись при цьому від своїх переконань.

Людині притаманна властивість розуміти і формувати реальність, тобто свій власний світ і саму себе згідно з духовними цінностями. Відповідно буття людини є духовним у його

найелементарніших проявах. За П. Тілліхом, людина – це «буття, обмежене небуттям». Перед лицем таких суперечностей людину часто охоплює «страх існування», а тому все її життя виявляється втечею від самої себе. І через це людина покликана до «мужності бути». Її завдання полягає у тому, щоб прийняти власне існування з усіма його суперечностями і таким чином «зняти» їх. Такий аналіз, на думку О. Наконечної, «розкриває сутнісний взаємозв'язок та взаємообумовленість об'єктивного й суб'єктивного, надіндивідуального й особистісного начал духовності, духовного та бездуховного, укоріненості в повсякденності й здатності до трансцендування» [7].

Варто зазначити, що «мужність бути», яка виходить з принципів релігії та культури – це можливість не тільки обирати, а й нести відповідальність за свій вибір, яким би він не був. Людина має можливість «творити», тобто замінювати старе – новим, для якого не існує усталених норм і яке по суті є своєрідним викликом, тобто абсолютно непередбачуваним і незрозумілим з позиції старого. Людина сама несе відповідальність за можливість змін та буття «всупереч».

Дана ситуація породжує тривогу, яка у відносному розумінні є тривогою провини, а в абсолютному – тривогою засудження. Тобто, будучи вільною від природи, людина творячи своє буття, фактично виконуючи своє призначення, постійно несе відповідальність за свій вибір і основне її завдання у процесі свого становлення – не втратити саму себе.

Людському буттю притаманна єдність добра і зла, відповідно його моральною основою є етична тривога, центром якої є совість та мораль. Відомий вислів апостола Павла: «Гріх – жало смерті», вказує на іманентну тривогу провини всередині страху смерті. Дотримання власних моральних законів дають можливість людині віднайти зміст буття, а сумнів сприймається як провина.

Таким чином, представивши тривогу як неминучий і необхідний стан буття, П. Тілліх виокремлює три типи тривоги, які породжуються загрозами буттю. По-перше, «небуття загрожує онтологічному самоутвердженню людини: відносно – як доля, абсолютно – як смерть». По-друге, небуття «загрожує духовному самоутвердженню: відносно – як пустота, абсолютно – як безглуздя». По-третє, небуття «загрожує моральному самоутвердженню людини: відносно – як провина, абсолютно – як осуд (прокляття)». П. Тілліх наголошує: «в усіх трьох формах тривога екзистенціальна – у тім сенсі, що вона не є патологічним станом свідомості, а належна існуванню як такому» [3, С. 41]. Отже, витіснити тривогу і подолати тривогу неможливо, тому потрібно її прийняти, як неминучу даність буття, а для цього потрібна неабияка мужність.

Розглядаючи різні типи тривоги та осмислюючи їх через поєднання з феноменом «мужність бути» П. Тілліх сполучає етичну проблематику з онтологічною, тим самим поглиблюючи як категоріальний аналіз «буття», «небуття», «тривоги», «самоствердження», «страху». Такий методологічний підхід дозволяє істотніше проаналізувати реальність людських станів у сучасному світі, охоплюючи їх і відкриваючи шлях до подальшого поглибленого філософсько-культурологічного дослідження.

1. Варениця О. П., Легкун Т. В. Осмислення шляхів розвитку культури та особистості у творчій спадщині П. Тілліха. *Філософські проблеми гуманітарних наук. альманах*. К. : ВПЦ «Київський університет», 2008-2009. № 14–15. С. 15–20.
2. Ємельяненко Г. Д., Пучков О. І. Особливості гносеологічної проблематики в творчості теоретика протестантизму П. Тілліха. *Молодий вчений*. 2016. листоп. № 11 (38). С. 243–246.
3. Тилліх Пауль. Мужество быть / пер. с англ. О. Седаковой. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2013. 200 с.
4. Paul Tillich and Pentecostal Theology: Spiritual Presence and Spiritual Power Paperback. November 17, 2015.
5. Levin D. M. Existentialism at the End of Modernity. Questioning the I's Eyes. *Philosophy Today*. 1990. Vol. 34, N 1/4. P. 80–95.
6. Tillich P. Religionsphilosophie. Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz: W. Kohlhammer Verlag, 1969. S. 44–45.
7. Наконечна О. П. Духовність (філософія). *Велика українська енциклопедія*. URL: [https://vue.gov.ua/Духовність \(філософія\)](https://vue.gov.ua/Духовність_(філософія)) (дата звернення: 23.12.2022).